ENGELBERTUS CAPUEEL
(1642-1733)
Geneesheer, chirurg, apotheker en lid van de societas Jesu

door

Dr. P. BOEYNAEMS (Antwerpen).

UIT VLAAMSCH
GENEESKUNDIG TIJDSCHRIFT
Nr 24 — 1941

ENGELBERTUS CAPUEEL (1642-1733).

Geneesheer, chirurg, apotheker en lid van de societas Jesu

door

Dr. P. BOEYNAEMS (Antwerpen).

In 1723 verscheen te Antwerpen bij J. F. Lucas, zonder naam van auteur, een werkje genaamd Enchiridion Medicum oft Medicyn Boexken, dat, gelet op de talrijke uitgaven die het op korten tijd beleefde, een grooten bijval heeft genoten. Noch BROECKX (1), noch SANO en SCHAMELHOUT (2) of VAN HEURCK (3) die nochtans allen het werk vermelden, zijn achter het anonymaat van den schrijver gekomen. De drie laatsten hadden hem nochtans kunnen kennen, zoo ze VAN DOORNINCK (4) hadden opengedaan. Maar zelfs de speurzinnge bibliografen van de Societas Jesu hadden hem bijna vergeten.

Pas in een der supplementen op de Bibilothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jesus (5) wordt CAPUEEL als schrijver van genoemd werk vermeld, al moet hij het ook stellen met twee uitgaven van zijn werk, terwijl wij op het spoor van ten minste acht verschillende uitgaven zijn gekomen.

ENGELBERTUS CAPUEEL en zijn werk verdienen dus wel beter gekend te worden. Als we DE BACKER (O. C.) en VAN DER AA (6), mogen gelooven, werd ENGELBERTUS CAPUEEL geboren in het Zeeuwsche stadje Zierikzee op 17 September 1642. Den 14 Mei 1676 trad hij te Mechelen in het noviciaat van de societas Jesu en legde de laatste geloften af op 15 Augustus 1686, dus op den tamelijk gevorderden leeftijd van 43 jaar. In het genootschap der Jezuieten werd hij tijdelijk coadjutor en, op last van zijn oversten, deed hij verschillende reizen naar Italië, Duitschland, Polen, Litauen, enz. CAPUEEL overleed te Mechelen op 22 Mei 1733.

---

(1) Brieckx C., Documents pour servir à l'histoire de la bibliographie médicale belge avant le XIXe siècle. Anvers, 1847, in ann. de l'Acad. d'archéol. de Belg. IV, 125-185 en 1858, XV, 141-160.

(2) Sano, F. en Schamelhout, G. Vlaamsche Geneeskundige Literatuur voor de XIXe eeuw. Tweede druk. Antwerpen. 1911.

(3) Van Heurck, E. Les livres populaires flamands. Anvers. 1931.

(4) Van Doorninck, J. I. Vermomde en naamlooze schrijvers opgespoord op het gebied der Ned. en Vlaamsche letteren. 2e uitg. Leiden 1883-1885.

(5) Bibliothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jesus, par Augustin de Backer, S. J., avec la collaboration d'Aloïs de Backer et de Charles Sommervogel. Liège. Paris. 1869 en volgende jaren. Met supplementen.

(6) Van der Aa. Biographisch Woordenboek der Nederlanden.

Deze biografische gegevens kunnen we aanvullen met hetgeen CAPUEEL in zijn werk over zich zelf, vertelt. Na zijne intrede in de kloosterorde, blijft hij de geneeskunde, waarvoor hij steeds een voorliefde heeft gehad, beoefenen vermits in 1273 hij er zich op beroept, eene meer dan zestigjarige praktijk te hebben. Mogen we voor zijn aanleg voor de geneeskunde geen aanleiding zoeken in het feit dat het dokteren in zijne familie zat : hij spreekt immers van « vier Doctoren van mijnen maegschap, waer af eenen mijnen Broeder was ».

De titelpagina van zijn werkje luidt :

ENCHIRIDION MEDICUM

OFT

MEDICYN BOEXKEN

Waer in verhandelt worden veele ſieckten die dagelyckx voorvallen, daer by de remedien om die te geneſen.

Hier by een Tractatie van de *Chirurgie* en de remedien, om veele accidenten te geneſen.

Oock een Correctie en claer licht aengaende de *Pharmacie*, om veele medicamenten te bereyden op eene bequame maniere.

Waer van diverſche vermaerde Doctooren Approbatie hebben gegeven.

Uyt-gegeven door een Lief-hebber der ſelver conſte

T'ANTWERPEN,.

By JEAN FRANÇOIS LUCAS by de Borſe aen de zyde van de Mair 1723.

Met Approb. en Privil. van ſyne Keyſerlyke en Coninckklyke Majeſtyt, &c.

Dat verschillende geneesheeren hunne goedkeuring hechten aan het verschijnen van dit boek, getuigt voor Pater CAPUEEL en daardoor reeds mogen we zijn werk rangschikken, niet tusschen de volkgeneeskundige boekjes, waarmede in den loop der tijden de Vlaamsche geestelijkheid, alle concilies ten spijt, onze medische literatuur zoo rijkelijk heeft gezegend,

maar behoort het Enchiridion Medicum tot de wetenschappelijke literatuur van de 18de eeuw.

De approbationes in het werk zijn o.m. van J. B. Bom, voorzitter van het collegium medicorum te Antwerpen, van R. Van Blincken, geneesheer aan het keizerlijk en koninklijk gasthuis te Mechelen en van Fr. Vanden Berghe, te Antwerpen, praelector in de ontleedkunde en heelkunde en later eveneens voorzitter van het collegium. Dat Capueel's werk niet tot het charlatanesk geschrijf behoort, bemerkt men dadelijk bij het doorlezen van het boek. Men komt tot de bevinding dat Capueel doordrongen is van de begrippen door F. de la Boe *Sylvius* en zijne toen heerschende toonaangevende iatro-chemische school vooropgezet, die zegde dat alle verrichtingen in het menschelijk lichaam terug te brengen zijn tot fermentaties, waarbij chemische processen bedoeld werden. Ziekten ontstaan door abnormale secreties van zuur en moeten volgens de stelregel « contraria contrariis » behandeld worden met toevoer van alcaliën. Capueel zegt : « dat het suer.. aldermeest in de sieckten praedomineert, en de oorsaecke is van de selve : ende daarom sulcke medicynen ordonneren, die het selve versoeten.... ».

Het Enchiridion Medicum is ingedeeld in een eerste boek dat handelt over geneeskunde, een tweede over heelkunde en een derde over pharmacie. De belezenheid waarvan Capueel bij dit alles blijk geeft, is vermeldenswaard. Citaten uit de werken van F. Deckers, P. Barbette, F. de la Boe Sylvius, Digby e.a., verwijzigingen naar de pharmacopœa van Amsterdam, Brussel, Den Haag, Utrecht, enz., zijn hiervan de bewijzen. Ten andere, hij verklaart zelf « ick hebbe alle de pharmacopœa gelesen oock van Londen, Ausborg, etc. »

Over oorzaak en kenteekens van ziekten en chirurgische gevallen — of zooals hij ze noemt « de uyt-wendige gebreken des lichaems » — leert Capueel ons niet veel ; meer belang hecht hij aan de behandeling die bijna uitsluitend, ook voor de heelkundige gevallen, gezocht wordt in de geneesmiddelenleer.

Men zou verwachten dat de schrijver de zieken symptomatisch zou behandelen, zooals dat meestendeels in die dagen gebeurde, doch Capueel legt er zich op toe de ziekte causaal te behandelen. Ter illustratie halen we aan hetgeen hij zegt bij de behandeling van ascites : « dat het niet genoeg » en is, alleen het water af te drijven, daer vele menschen op roemen, dat » sy besondere remedien hebben, om het water te doen lossen, meynende » dat sy alsdan zullen genezen syn : ende oock niet door het aftappen door » het instrument ; want in corten tyt sullen sy wederom vol syn als te » voren : maer de medicynen moeten oock dienen, om alle de oorsaecken » wegh te nemen. »

Anderzijds kant Capueel zich tegen de volksgeneeskundige methoden en lacht hij met den « Heer, die als ick hem den eersten keer besochte, » hadde eene duyve de steert uyt-getrocken, ende de selve met haere

» naeckte stiet, gestelt op den navel van synen buyck, alwaer alle de gele »galle naer toe quamp » en die zich zoo trachtte te genezen van de geelzucht, een gebruik dat op onze dagen in het Vlaamsche land en ook elders nog niet heelemaal verdwenen is.

Dat men in de chirurgie zijn heil durfde zoeken in drastische maatregelen die ons nu niet zonder gevaar en tevens caricaturaal toeschijnen, bewijst het volgende, waar het gaat om een geval van miserere — en onder miserere rangschikte men de occlusio intestinalis, de invaginatio intestinalis en andere acute abdominale aandoeningen : « het gedenckt my, dat » in het jaer 1670 mynen broeder sulck een persoon tracteerde, ende geor- » donneert hebbende verscheyde medicynen daer toe dienende, den siecken » niet en genas : gekomen synde tot den sesden dagh, is er een consult in » gestelt van vyf Doctoren, ende is voor-gehouden, ofte het niet goet soude » syn, dat men gebruyckte eenen blaesbalck, daer aen gemaekt een canon » van een clysteriebuys (eerst met eene cleyne siringe, een once of twee » olie van soete amandelen gestelt de locht aen het vier in-getrocken, de » selve geproeft haere warmte dit aen den siecke gestelt : het welcke zoo- » danig is geschiet, dat den derm is gekeert, den siecken is genezen, ende » heeft nog veel jaeren geleeft. Dat dit natuerelyck is, siet-men dagelyckx » bij de gene die de saucysen anders worsten maecken, dat als de dermen » overhoop ende omgevrongen liggen, dat sy daer in blaesen, ende dat die » dadelyck omkeeren, ende wel liggen ».

Aan de voorgeschreven behandeling bij de persoon die door verstikking bedreigd wordt, is niets te verbeteren, en na twee honderd jaar is de hulpverleening nog steeds dezelfde als in onze E. H. B. O. handboeken : « de genesinge is dese, dat, hij dadelyck uyt die plaetse gaet, tot in de opene locht : dat men hem geeft om te riecken eenigen stercken spiritus salis armoniaci.... ».

In het gedeelte van zijn boek dat handelt over de pharmacie, veropenbaart CAPUEEL het « groot secreet van Doctoor HELMONT P. M. » zijnde de « Balsamum Antipleuriticum ». Wij wisten niet dat Van Helmont houder was van een geheim geneesmiddel dat probaat was « voor pleuris, phtysis, » Hectica, ontstekinge der longe, hoest, cortborstigheyt, bloet-spouwen, » inwendige wonden ende daer besloten etter is, scheurbut, pyn in de nie- » ren, die bloet lossen ende die inwendige spenen hebben. Oock voor contusien »: Van Helmont had zorgvuldig dit geheim middel voor zich alleen gehouden, en na zijne dood werd zijne weduwe er de erfgename van. Zij vervaardigde het middel verder en verkocht het. Zij liet zich toch verleiden om het geheim te verkoopen aan een Brusselschen edelman « voor hondert patacons, daer by zijn handt-teeken, dat hij het aen niemant soude leeren ». Het middel belette echter den edelman niet het tijdelijke met het eeuwige te verwisselen en na zijne dood, leerde zijn « Camerlinck » die het geneesmiddel voor zijnen meester had vorbereid, het secreetmiddel aan de broeder van Capueel, die geneesheer was. Ziehier het recept :

Nemt versche lijn-olie 24 oncen
blom van solpher twee oncen
carcolen slecken 24
over-gehaelden brandewijn acht oncen
maekt naer de const.

Zooals alle geheimmiddelen, bevatte het niet veel oorspronkelijks : de slakkentherapie bestond reeds in de 13e eeuw bij Albertus Magnus, en ook in de hedendaagsche volksgeneeskunde is het innemen van slakkensiroop, zooals bij kinkhoest, een alom verspreid gebruik.

Na deze enkele beschouwingen over den Jezuiet, die, naast zijne geestelijke bekommernissen, zich ook met geneeskunde, heelkunde en geneesmiddelen heeft beziggehouden, mogen we wel besluiten dat hij aan de vergetelheid mocht worden ontrokken. Door de groote verspreiding van zijn werk — minstens acht verschillende uitgaven op 34 jaren tijd — zal hij in zijnen tijd wel veel leed gelenigd hebben.

⁂

De studie van een bepaald boek in zijne verschillende uitgaven, kan ook bijdragen tot de kennis van de geschiedenis van de boekdrukkunst. Het werk van Capueel werd voor het eerst gedrukt te Antwerpen, in 1723 door F. J. Lucas (7). Deze bekwam voor het drukken hiervan een privilegie voor den duur van zes jaren. Olthoff (8) zegt van Lucas : « Lucas ook Luyckx, Joannes-Franciscus. Boekverkooper, aangenomen in Sint-Lucasgilde in 1716-17. Hij overleed in 1723-24 ». Deze opgave draagt aan de hand van Capueel's bibliographie volgende correcties :

1) Lucas was niet enkel boekverkooper, maar ook drukker, vermits hij een privilegie verkreeg « ter exclusie van alle andere » om te « mogen drucken het Boeck genaempt « Enchiridium Medicum ».
2) Lucas overleed in 1724 : De tweede en derde druk van het Enchiridion medicum verschenen in 1724. De tweede druk geeft als uitgever J. F. Lucas aan terwijl de derde druk, in het zelfde jaar verschenen, als uitgever vermeldt de Weduwe van J. F. Lucas. Het lijkt dus wel logisch aan te nemen dat J. F. Lucas in dat jaar overleed.
3) Na den dood van J. F. Lucas werd de zaak voortgezet door zijne vrouw, die de derde druk uitgaf en ook de vierde uitgave bezorgde in 1725. Vermoedelijk duurde dit echter niet lang, vermits de vijfde uitgave verhuisde naar J. Van der Hey in 1734. De duur van het privilegie was ondertusschen verstreken. Olthoff (o. c.) maakt echter geen gewag van de weduwe J. L. Lucas, en haar naam moet dus aan de lijst der Antwerpsche drukkers toegevoegd worden.

---

(7) Zie bibliographie achteraan.

(8) Olthoff Fr. De broekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Antwerpen sedert de uitvinding der boekdrukkunst tot op onze dagen. Antwerpen. 1891.

Bibliographie :

(1) Enchiridion medicum oft medicyn Boexken waer in verhandelt worden veele siechten die dagelychx voorvallen... Hier bij een tractatie van de chirurgie... ook een correctie en claer licht aengaende de Pharmacie. t' Antwerpen, bij Jan François Lucas. 1723. 8°. (In eigen bezit).

(2) .....Den Tweeden Druck vermeerdert ende verbetert. t' Antwerpen, bij Jean François Lucas. 1724. 8°. (Bibliotheek Nederl. Maatschappij Geneesk. te Amsterdam en in eigen bezit.)

(3) ..... Den Derden Druck vermeerdert ende verbetert. t' Antwerpen, bij de Weduwe van Jean François Lucas. 1724. 8°. (Stadsbibliotheek te Antwerpen en Boekerij Alg. Vl. Geneesheerenverbond.)

(4) ..... Den Vierden Druck vermeerdert ende verbetert. t' Antwerpen, bij de Weduwe Jean François Lucas. 1725. 8°. (Bibliotheek Nederl. Maatschappij Geneesk. te Amsterdam en in eigen bezit.)

(5) ..... Den Vijfden Druck vermeerdert ende verbetert. t' Antwerpen, bij Ignatius Van der Hey. 1734. 8°. (Stadsbibliotheek te Antwerpen en in eigen bezit.)

(6) ..... Den Vijfden Druck vermeerdert ende verbetert. Tot Gendt, bij Jan Meyer (z. j.) 8°. (In eigen bezit.)

(7) ..... Den Zesden Druck van nieuws oversien verm. ende verb. t' Antwerpen, Wwe Van der Hey. 1750. 8°. (Bibliotheek Nederl. Maatschappij Geneesk. te Amsterdam.)

(8) ..... Den laatsten Druck van nieuws overs. en verbet. t' Antwerpen, Wwe Van der Hey. 1757. 8°. (Stadsbibliotheek te Antwerpen, Bibliotheek Nederl. Maatschappij Geneesk. te Amsterdam.)

DRUKK
A. VANDEWEGHE
41. KORTRIJKSCHESTRAAT
GENT